

Історія

УДК 94:323.12(477.82)(=411.16)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17781924>

**Антиєврейські упередження на Волині за часів правління гетьмана
Павла Скоропадського**

Матвійчук Віталій Олександрович,

аспірант кафедри історії України Житомирського державного
університету імені Івана Франка, Житомир, Україна,

<https://orcid.org/0009-0001-2587-3970>

Прийнято: 14.11.2025 | Опубліковано: 30.11.2025

***Анотація:** Метою статті є спроба комплексного висвітлення та аналізу випадків упереджень та дискримінації євреїв на території Волині в роки правління гетьмана П. Скоропадського. Методологія наукового дослідження ґрунтується на основі загальнонаукових і спеціальних історичних методів з урахуванням базових принципів історичного пізнання. Принципи історизму та науковості дали змогу ретельно відтворити та всебічно проаналізувати події, пов'язані з антиєврейськими упередженнями на території Волинської губернії, з урахуванням історичних обставин та відтворенням причинно-наслідкових зв'язків. Принцип об'єктивності допоміг підійти до розгляду окресленої проблематики з урахуванням об'єктивних історичних закономірностей та з критичним аналізом літературно-джерельної бази. Використання принципу системності дозволило врахувати всю наявну автору літературно-джерельну базу для комплексного охоплення теми. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на основі*

наявної автору джерельної бази досліджено різні прояви антисемітських упереджень на території Волинської губернії в часи Української Держави П. Скоропадського. Аналіз наявної наукової літератури дав автору підстави вважати про відсутність єдиного бачення окресленої проблеми серед науковців. У результаті автор приходить до висновку, що під час правління гетьмана П. Скоропадського на території Волинської губернії мали місце ряд випадків антисемітських упереджень, які проявлялись, зокрема, у адміністративних обмеженнях та перепонах. Фактором появи таких обмежень визначено не загальнодержавну політику Української Держави, а упередження окремих місцевих чиновників Волинської губернії. Визначено, що в окреслений період євреї масово стають об'єктом звинувачень з боку місцевої влади в проведенні заходів антигетьманської агітації. Встановлено, що у 1918 р. єврейське населення Волині стає жертвами значної кількості нападів, грабежів та підпалів.

Ключові слова: Волинь, Українська Держава, Павло Скоропадський, антисемітизм, євреї, Українська революція 1917-1921 рр.

Anti-Jewish prejudices in Volhynia during the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi

Vitalii Matviichuk,

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine, Zhytomyr

Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0001-2587-3970>

Abstract: *The article aims to provide a comprehensive examination and analysis of anti-Jewish prejudice and discrimination in the Volhynia region during the period of Hetman Pavlo Skoropadskyi's rule. The methodology of the study is*

grounded in general scientific methods and specialized historical approaches, in line with the fundamental principles of historical inquiry. The principles of historicism and scientific rigor enabled a careful reconstruction and thorough analysis of events related to anti-Jewish prejudices within the Volyn Governorate, taking into account historical circumstances and the reproduction of causal relationships. Guided by the principle of objectivity, the study examined the issue in accordance with objective historical regularities, underpinned by a critical analysis of the literary and documentary sources. Employing the principle of systematization enabled the incorporation of the full available literary and documentary base accessible to the author, thereby achieving a comprehensive treatment of the topic. The study's scientific novelty consists in the first systematic examination, grounded in the author's existing documentary corpus, of various manifestations of anti-Semitic prejudices in the Volyn Governorate during the period of the Ukrainian State under Pavlo Skoropadskyi. An examination of the existing scholarly literature suggests to the author that there is no single interpretation of the issue among researchers. Consequently, the author concludes that, under Hetman Skoropadskyi, several anti-Semitic prejudices occurred in the Volyn Governorate, manifested notably through administrative restrictions and obstacles. The study identifies the source of these limitations not as a nationwide policy of the Ukrainian State but as the biases of individual local officials within the Volyn Governorate. It is established that during this period, Jews became collectively subjected to accusations by local authorities of conducting anti-hetman propaganda. Furthermore, it is demonstrated that in 1918, the Jewish population of Volyn endured a substantial number of assaults, robberies, and arson.

Keywords: *Volhynia, Ukrainian State, Pavlo Skoropadskyi, antisemitism, Jews, Ukrainian Revolution (1917-1921).*

Постановка проблеми. Дослідження теми антисемітизму та антиєврейського насильства у воєнному та революційному періоді 1917–1921 рр. становить значний науковий інтерес. Вивчення масштабів та динаміки цього виду насильства є критично важливим у розумінні природи війн та революційних подій на території України. Сьогодні ми вже можемо говорити, що українські та закордонні історики в цілому достатньо уваги приділили цьому важливому питанню з історії революції. Та, здебільшого, фокус їхньої уваги зміщений в період правління Директорії УНР, коли антисемітизм знову переріс у практичну площину – антиєврейські погроми. Ми ж вважаємо, що комплексне вивчення антисемітських практик не є можливим без урахування тієї етнополітичної ситуації, що спостерігалась в Україні до приходу до влади Директорії УНР, а саме – за часів правління гетьмана П. Скоропадського. Для цього, на нашу думку, слід змістити акцент досліджень із нормативно-правової діяльності вищих органів влади до тієї реальної ситуації, яка була на місцях в різних регіонах. У фокусі цього дослідження територія Волині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська історіографія загалом позитивно відгукується про реалізацію урядами гетьмана П. Скоропадського етнополітичних процесів в Українській державі. Так, відомий дослідник історії зазначеного періоду Р. Пиріг вважає, що антиєврейська політика не була характерною для гетьманської влади [11, с. 139–140]. Історик О. Погуляєв у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що в період Гетьманату спостерігалися ознаки стабільності єврейського життя [12, с. 92]. Дещо відмінну думку від українських мають закордонні дослідники. В цілому погоджуючись з фактом відсутності великої хвилі єврейських погромів, вони звертають увагу, зокрема, на наступні моменти. Так, Д. Вейдлінгер у праці, присвяченій тематиці єврейських погромів, пише, що П. Скоропадський випускав брошури, у яких євреї звинувачувались у комунізмі. Гетьман застерігав німецькі війська триматись від них подалі, щоб

не заразитись більшовизмом. Водночас німці, за твердженням вищезазначеного автора, звинувачували євреїв у розпалюванні революції та одержанні вигоди від безладів [18, р. 49]. А відомий дослідник історії єврейства в період Української революції Г. Абрамсон вказує на «прохолодну» політику офіційної влади гетьмана П. Скоропадського щодо єврейства [1, с. 151]. Окремо варто згадати слушне зауваження дослідника Ю. Ладного, який пише про те, що дослідники з числа євреїв свідків революційних подій (передусім С. Гольдельман та Е. Чериковер) вказують про реакційну політику П. Скоропадського та переслідування єврейського національного руху [17, р. 185].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На підставі вищезазначеного можемо стверджувати, що сьогодні в історіографії відсутнє єдине бачення у висвітленні проблематики єврейських упереджень за часів правління гетьмана П. Скоропадського. Відтак, зазначена тема становить особливий предмет активних наукових пошуків та дискусій. Крім того, не з'ясовано, яким чином проявлялась «прохолодна політика» Гетьманату щодо євреїв та ступінь її вираження на території Волині.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Мета статті* полягає у комплексному висвітленні та аналізі випадків упереджень та дискримінації євреїв на території Волині в роки правління гетьмана П. Скоропадського.

Завдання статті:

1. Дослідити різні прояви антисемітських упереджень на Волині в роки правління гетьмана П. Скоропадського.
2. З'ясувати масштаби антисемітських упереджень на Волині та існуючі тенденції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Німецька воєнна окупація та прихід до влади гетьмана П. Скоропадського сприяли зміні безпекової

ситуації в Україні, що неодмінно позитивно позначилось на становищі євреїв в регіонах. В цьому контексті не можемо не згадати працю дослідниці історії єврейства О. Гечи, де зустрічаємо цікавий факт з усної історії, коли під час Другої світової війни євреї старшого віку відмовлялись евакуювуватись, адже пам'ятали німецьку окупацію та владну каденцію гетьмана П. Скоропадського у 1918 р., коли, фактично, припинились антиєврейські погроми [3, с. 164]. Та все ж вважаємо, що говорити про цілковиту відсутність загрози для цієї національної меншини у 1918 р. не доводиться.

Прояви упереджень щодо євреїв на Волині в цей час прослідковуються у двох площинах. Перша стосується державних органів влади, передусім Державної варти. В архівних джерелах зустрічаємо окремі випадки адміністративних обмежень. Так, історик І. Козинець у дисертаційному дослідженні зазначає, що на Волині до євреїв, які потрапляли на службу до Державної варти, було насторожене ставлення, адже вони потенційно могли розглядатись як пособники більшовиків. 29 червня 1918 р. начальник Ізяславської повітової варти вислав на дільниці циркуляр, в якому зазначив наступне: «<...> Євреї не можуть служити в Державній повітовій варті, а тому під сприятливим приводом подати їх на звільнення, а про євреїв – відмінних і вірних службовців – доповісти мені для переведу їх як виняток до міської Ізяславської варти...» [10, с. 104–105]. Згадана вище дослідниця наводить приклад таких звільнень: 10 жовтня 1918 р. мешканець м. Острог євреї В. Вейман скаржився щодо незаконного звільнення його зі служби у Державній варті [10, с. 104–105].

Уже 14 липня 1918 р. під час засідання Комісії щодо порядку затримання політично неблагонадійних та кримінальних злочинців та стану Державної варти, яка була скликана за розпорядженням Житомирського губерньського старости Д. Андро, зазначалось, що євреїв взагалі було заборонено приймати на службу до Державної варти [5, арк. 9]. А в доповіді

уповноваженого А. Гіллерсона зауважувалося, що за гетьманської влади в м. Овруч з м. Житомира було отримано таємний наказ, в якому вимагалось, щоб на державну службу не приймати євреїв, а раніше прийнятих – поступово звільняти [8, арк. 1].

Маємо також окремі випадки насильства, вчинені службовцями Державної варти на Волині. Е. Чериковер фіксує випадок погрому єврейського населення, вчиненому загоном резервної міліції в м. Кузьмин Волинської губернії, внаслідок чого стала невідомою доля 20-ти євреїв – жертв погрому [16, с. 171]. Дійсно, відповідно до інформації, що міститься в архівній колекції Дослідницького інституту їдишу, 9 липня 1918 р. до Секретаріату єврейських справ надійшла телеграма із м. Старокостянтинів, в якій йшлося про погром урядовими силами 7 липня 1918 р. єврейського населення м. Кузьмин, а 20 вищезазначених євреїв, відповідно до телеграми, були вивезені до сусіднього с. Голупівка. Подальша їх доля невідома [20, арк. 1516]. Цікаво, що у донесеннях губернського старости на адресу Міністерства внутрішніх справ відсутня інформація про цю подію, однак там йдеться про заворушення наприкінці червня 1918 р. на півдні Старокостянтинівського повіту (с. Западинці поблизу с. Кузьмин), що вимагало втручання загону резервної варти з м. Житомира [13, арк. 16–42]. То ж зазначені вище події могли бути реакцією на місцеві заворушення.

Ще однією із адміністративних перепон для євреїв, яке зустрічаємо в джерелах, було мовне питання. У червні 1918 р. на засіданні ради єврейської общини м. Острог прибув начальник варти та вимагав продовження ведення зборів російською мовою [19, арк. 882–882зв]. В джерелах знаходимо телеграму від 4 серпня 1918 р., у якій єврейська община м. Чорний Острів скаржилась до Міністерства єврейських справ на те, що під час свого чергового засідання службовець місцевої Державної варти вимагав общину

перейти на російську мову або зупинити проведення зборів. В підсумку, того ж дня община припинила своє засідання [19, арк. 901].

Показовим випадком адміністративних утисків стали події в м. Аннопіль Острозького повіту. У червні 1918 р. в містечку новопризначений начальник Державної варти, викликавши до себе голову місцевої єврейської общини, наказував тому негайно її розпустити. На повідомлення голови єврейської общини, що зазначена вимога має бути викладена офіційно на папері, начальник варти відповів, що «оскільки він є офіційною персоною, то не вважає необхідним дати це на папері та взагалі не питає ні у кого поради» [19, арк. 879]. Про цей конфлікт голова єврейської общини повідомив Міністерство, від якого надійшла телеграма до аннопільської Державної варти, але і це не спрацювало: «<...> одержавши від Міністерства вищезгадану телеграму, він викликав до себе голову і, глузуючи з телеграми, ще раз сказав, що повинен негайно розпустити общину і сильною лайкою та вигукнувши під кінець “геть!” випроводив зі свого будинку» [19, арк. 879]. Вже 16 червня 1918 р. в місті повинні були відбутися збори общини, однак начальник Державної варти видав офіційне повідомлення про заборону їх проведення [19, арк. 879].

Пояснення вищенаведених фактів, на нашу думку, варто шукати в кадровій політиці періоду П. Скоропадського, коли частими були випадки повернення до влади чиновників дореволюційного періоду, які, окрім того, мали досвід боротьби з політичною опозицією, що в певній мірі була єврейською. Не в останню чергу посиленню антиєврейських упереджень зіграв фактор Волинського губернського старости Д. Андро, адже є всі підстави вважати, що він мав антисемітські погляди. Так, 7 липня 1918 р. Рада єврейської общини м. Новоград-Волинський скаржилась «Народного Міністерства в єврейських справах», що місцева влада за письмовими розпорядженням Волинського губернського старости вимагала до кожного

засідання єврейської общини персонального дозволу від старости [19, арк. 895]. А житомирський єврей Є. Елясберг, будучи свідком пізнішого антиєврейського погрому у м. Житомирі (січень 1919 р.), під час роботи слідчої комісії повідомляв, що наприкінці гетьманського правління на Житомирщині губернський староста Д. Андро, зібравши в себе єврейську делегацію, повідомив останній, що втопить місто в єврейській крові за те, що євреї підтримують Директорію [7, арк. 20].

Із погляду кадрової політики Д. Андро цікавою є постать начальника розшукового відділення житомирської Державної варти О. Кульбицького. Відповідно до наявної інформації на цю посаду його поставив губернський староста Д. Андро (щоправда, за рекомендацією місцевого єврея, власника диліжансної контори) [14, арк. 51]. О. Кульбицький відомий тим, що звинувачувався в антиєврейській агітації під час мітингу в м. Житомирі, та до весни 1918 р. знаходився під арештом [15, арк. 1–28зв].

Дуже часто у євреях місцева та окупаційна влади вбачали агітаторів, про що неодноразово повідомляли [13, арк. 16–42]. Зокрема, відповідно до доповіді агента «Волиняка» від 9 серпня 1918 р., німецька таємна поліція передала до освідому відділу Департаменту Державної варти інформацію про те, що євреї М. Фролькіс, С. Горелик, Х. Сафраїн, Ш. Айнзафат, С. Шехтер, Ш. Симон, С. Ліберман, Г. Розенблат явно агітують проти Української Держави та «всіма наявними в їх розпорядженні способами дискредитують існуючу владу в Україні» [14, арк. 51]. В документі також йшлося про те, що ці особи займають високі посади в м. Житомирі, де, крім особистої наживи, нічого корисного не приносять [14, арк. 51].

Євреїв також звинувачували у спекуляції, і цим пояснювалось зростання до них ненависті. В доповіді губернського коменданта Волині від 8 червня 1918 р. йшлося про те, що спекулянтів необхідно суворо карати, висилати їх з України та забороняти торгувати [13, арк. 16–42]. А вже з

початком повстання Директорії УНР гетьманці почали відкрито звинувачувати євреїв у підтримці республіканців. Так, 20 листопада 1918 р. прогетьманський загін П. Ліпка, зайнявши на короткий час Бердичів, здійснив в місті арешти та обшуки, що супроводжувались погромом єврейських установ. У місті також вийшла постанова про накладення на міське населення контрибуції у розмірі трьох мільйонів карбованців [4, с. 2].

Е. Чериковер у своїй праці наводить копію доповідної записки, яку Київська єврейська громада 27 серпня 1918 р. подала міністру внутрішніх справ Української держави. Автори документу застерігали про «нову грозу», яка нависла над єврейським населенням Київщини, Чернігівщини, Волині та прикріплювали ці висловлювання різними прикладами. Показовим став випадок у м. Людвипіль (нині – с. Соснове Рівненської області), де на єврейське населення було накладено контрибуцію у розмірі 2000 карбованців із кожного двору. Приводом до таких заходів стала нібито скупівля місцевими євреями деревини у довколишніх селян, які, в свою чергу, отримали її незаконним шляхом в поміщицьких угіддях під час погромів [16, с. 334]. А в рапорті на адресу Волинського губерньського старости від 12 жовтня 1918 р. Новоград-Волинський повітовий староста писав, що на підставі договору союзу кооперативів з уповноваженим по заготовці худоби для потреб населення м. Новоград-Волинська, євреям було заборонено купівлю худоби [6, арк. 237].

Іншою площиною, де проглядається насильство над євреями, є масові пограбування на Волині. У Державному архіві Житомирської області у фонді Р-1644 міститься архівна справа, де зберігаються рапорти та донесення про політичний стан населених пунктів у Новоград-Волинському повіті. Значна частина матеріалів присвячена подіям кримінального характеру. Проаналізувавши вказану справу, ми дійшли висновку, що на період з кінця квітня до кінця жовтня 1918 р. припадає щонайменше 40 окремих випадків

(на одиноких жертв та груп осіб) грабежів єврейського населення повіту. Найчастішими стали випадки влаштування на лісових дорогах засідок на євреїв, які рухались з ярмарок, а також пограбування їх приватних будинків та крамниць [6, арк. 34–315]. Схожа ситуація спостерігалась і по інших повітах Волинської губернії [13, арк. 16–42]. В цьому контексті показовим є випадок, який стався в Острозькому повіті. Наприкінці серпня 1918 р. Державною вартою було заарештовано М. Ревюка, який 25 та 26 серпня 1918 р. на дорозі між м. Шумськ та м. Острог здійснював обшуки товарів, що їх перевозили євреї П. Батя та Д. Цісін, а також вимагав гроші і погрожував насильством. У ході слідства з'ясувалось, що санкції на здійснення зупинок та огляду транспорту М. Ревюк отримав у місцевому хлібному бюро с. Вілія, де працював як «доброволець-любитель» [9, арк. 2–21зв].

Існували також випадки підпалів єврейського майна. Наприклад, 24 травня 1918 р. у м. Соколів Курненської волості загорівся дах єврейської громадської бані, вогонь з якої перейшов на синагогу, церкву та приватні помешкання. У документі зазначено про 17 потерпілих, з яких 16 – із питомо єврейськими іменами та прізвищами [6, арк. 83–83зв]. 7 червня 1918 р. від «підпалу зловмисниками» згорів водяний млин, який знаходився у оренді в єврея Б. Бренера [6, арк. 109]. Однак, говорити про те, чи ці підпали мали антисемітський підтекст поки що, за браком джерел, не доводиться.

Варто також відмітити, що цей та інші факти, де жертвами виступали представники єврейського населення, відбулись в часи масового антигетьманського повстанського руху, що охопив значну частину території України, в тому числі і Волині. Парадокс ситуації полягав в тому, що офіційна влада, як говорилося вище, вважала євреїв причетними до антигетьманського руху. На це також вказувала і німецька окупаційна адміністрація. У наказі німецького фельдмаршала Г. Айгхорна до німецьких військ зазначалось, що до селянського повстанського руху приєднуються євреї в якості агітаторів, які

«збуджують селян до знищення озимих посівів» [2, с. 99]. Але водночас спостерігаємо масовий грабіж єврейського населення в повітах Волині, який вочевидь походить від соціальних низів.

Отже, на підставі вищесказаного можемо дійти до наступних **висновків**: під час правління гетьмана П. Скоропадського на території Волинської губернії мали місце ряд випадків антисемітських упереджень. Вони не були в руслі загальнодержавної політики, яка все ж таки характеризувалась лояльним ставленням до єврейської етнічної спільноти, однак проявлялись локально на місцях. Крайніх проявів, а саме антиєврейських погромів – в джерелах майже не фіксуємо, хоча й знаходимо локальні адміністративні обмеження та перепони – передусім заборону вести засідання єврейських общин рідною мовою або заборону діяльності цих общин як таких. Чинником, який сприяв появі обмежень, стали упередження окремих чиновників. Євреї в цей період стають також об'єктом звинувачень в антигетьманській агітації. Окрім того, представники цієї етнічної спільноти були жертвами грабунків, які ширились територією Волині. Вже під час Директорії УНР «градус» насильства почне зростати, що виллється в антиєврейські погроми. Зазначимо, що подальше проведення даного дослідження є перспективним за умов залучення більшої кількості джерел.

Подяки. Висловлюємо вдячність Леоніду Когану за переклад на українську мову документів з архівної колекції Дослідницького інституту їдишу, необхідних для підготовки цієї статті.

Список використаних джерел

1. Абрамсон Г. Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917-1920). Київ: Дух і Літера, 2017. 320 с.

2. Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. Київ: Видавець Марко Мельник, 2019. 298 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk_Pavlo/1918-i_dva_perevoroty.pdf? (дата звернення: 15.09.2025).

3. Геча О.А. Революції, політичні трансформації та війни першої половини ХХ ст. в житті єврейських громад Правобережної України: колективний та персональний виміри: дис. ...док. філ.: 032 історія та археологія. Житомир, 2021. 274 с.

4. Голос жизни. 1919. №3. С.2.

5. Державний архів Житомирської області. Ф.Р-1644. Оп.1. Спр. 13. 15 арк.

6. Державний архів Житомирської області. Ф.Р-1644. Оп.1. Спр. 7. 336 арк.

7. Державний архів Київської області Ф.Р-3050. Оп.1. Спр. 190. 175 арк.

8. Державний архів Київської області. Ф.Р-3050. Оп.1. Спр.225. 122 арк.

9. Державний архів Рівненської області. Ф.210. Оп.1. Спр. 7. 35 арк.

10. Козинець І.Ю. Державотворчі процеси на Волині в добу Гетьманату П. Скоропадського: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2009. 249 с.

11. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 336 с.

12. Погуляєв О. І. Етнічні меншини Правобережної України в період Української революції 1917-1921 рр.: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Житомир, 2019. 244 с.

13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1216. Оп.1. Спр.95. 266 арк.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1216. Оп.1. Спр.73. 179 арк.

15. Центральний державний історичний архів України м. Київ. Ф.317. Оп.1. Спр. 6093. 31 арк.

16. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918 гг. (к истории украинско-еврейских отношений). Берлін: Ostjüdisches Historisches Archiv. 1923. 335 с.
17. Ladnyi Y. Ethnopolitics of the Ukrainian State in Historical and Political Science Discourses. *Studia Europejskie*. № 1 (89). 2019. P. 173–191. DOI: 10.33067/SE.1.2019.10
18. Veidlinger J. In the Midst of Civilized Europe: The Pogroms of 1918-1921 and the Onset of the Holocaust. New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 2021. 298 p.
19. YIVO Archives. Record Group 80. Folder 13. P. 860–908.
20. YIVO Archives. Record Group 80. Folder 20. P. 1325–1527.